

УДК 371.4(477)+37.03+37.013

Н. С. Каменєва,  
аспірант

(Житомирський державний університет імені Івана Франка)

### РОЗВИТОК СПАДЩИНИ А. С. МАКАРЕНКА ПРО ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ В КОЛЕКТИВІ

*У статті викладено погляди А. С. Макаренка на проблему взаємин особистості та колективу. Розкрито головні напрями організації колективу, що включають різноманітні аспекти діяльності та вплив на особистість вихованця, суть взаємин педагога та вихованців, рушійні сили розвитку взаємин. Подано аналіз базових понять та узагальнення відповідних теоретичних положень. Окреслено перспективи удосконалення процесу виховання в майбутньому.*

Проблема взаємин особистості й колективу впродовж тривалого часу хвилювала багатьох філософів, психологів, педагогів. Мислителі минулого намагалися визначити умови гармонізації інтересів індивіда і групи. На різних етапах розвитку суспільства трактування співвідношення індивідуального і соціального було неоднаковим. Одним із основних став принцип виховання особистості в колективі й через колектив [1: 16]. До проблеми виховання в колективі і виховного впливу колективу на особистість зверталось багато радянських і українських учених: А. Макаренко, В. Сухомлинський, І. Бех, В. Бойко, О. Бондаренко, Д. Воронін, М. Головкова, І. Іванов, В. Караковський, С. Карпенчук, О. Киричук, А. Кирпичник, А. Коробченко, В. Коротов, М. Красовицький, Л. Москалева, Є. Натанзон, Р. Немов, Л. Новікова, М. Окса, В. Шпалінський, В. Турин, М. Фіцула та ін.

В останні десятиліття педагогічні дослідження були спрямовані на встановлення ефективних умов і засобів, форм організації і методів згуртування виховуючих колективів (Т. Коннікова, Л. Новікова, М. Виноградова, А. Мудрик, О. Богданова, І. Первин та інш.), на розробку принципів і методів колективної діяльності (І. Іванов, Л. Гордін, М. Шульц), розвитку самоврядування в колективі (Л. Байбородова, Г. Ковганич, П. Комарова, Л. Кацинська, В. Коротов, А. Лопухівська, М. Рожков, Т. Саламан), розробку педагогічного інструментарію діяльності дитячого колективу (Е. Кузнецова, Н. Щуркова та інш.). Усі розроблені та сформульовані положення становлять основу сучасних уявлень про дитячий колектив, його виховні функції та вплив на особистість вихованця [2: 21].

Метою статті є здійснення теоретичного аналізу з проблеми розвитку взаємин особистості та колективу, розгляд стрижня педагогіки А. Макаренка – соціально-педагогічного вчення про колектив, встановлення актуальної психолого-педагогічної картини організації життєдіяльності колективу, розкриття засад виховної системи, якостей колективу та видів діяльності.

Основоположним принципом педагогічної системи А. С. Макаренка став принцип виховання в колективі, який розглядався як універсальний метод виховного впливу, що є загальним і єдиним, і водночас дає можливість кожній окремій особистості розвивати свої здібності, зберігати свою індивідуальність, іти вперед лініями своїх нахилів. Відомий педагог залишив у спадщину нащадкам не лише теоретичні праці із зазначеної проблеми, а й художні твори, в яких наочно продемонстрував головні засади власної педагогічної системи. Творами, які й сьогодні не втратили своєї актуальності, є романи "Педагогічна поема" і "Прапори на вежах". У них автор подає приклади реалізації технологій виховання особистості в колективі.

На початку 30-х років педагог виділив колектив поміж інших видів соціальної організованості, як цілісне об'єднання зі своєю структурою, вільне об'єднання людей, де нікого не примушували жити силоміць [3: 58].

Виховання є провідним і визначальним початком соціалізації. Ядро виховання складає процес передачі нагромаджених минулими поколіннями досвіду оволодіння, використання і подальшого творення культурних цінностей дітям і молоді. Соціальне середовище, в якому формується особистість, треба розуміти не тільки як оточення, але й як систему можливостей, вимог та очікувань реалізації цього процесу. По мірі наростання значимості середовища для індивіда, тобто міри наростання його причетності, включеності в середовище (соціаліз), збільшується потужність, різноманітність і витонченість особистісно-формуючих впливів оточення на особистість. Як засвоєння індивідом соціального досвіду певної системи соціальних ролей і культури розглядається соціалізація в праці І. С. Кона "Соціологія личности". Людина стає особистістю, об'єктом і суб'єктом суспільних відносин, послідовно проходячи різні стадії соціалізації [4: 23]. Створення колективу – перша мета виховання, що забезпечує формування середовища соціалізації особистості [5: 170].

А. С. Макаренко підкреслював, що особистість може з'явитися лише у здоровому суспільстві. Вважав, що мало виправити людину, потрібно виховати її так, щоб вона стала активним діячем нової

епохи. А для цього необхідно організувати виховний процес, орієнтований на вдосконалення особистості дитини, її моральних якостей [3: 57]. Тобто, для здорового та успішного суспільства потрібна гармонійна і практично реалізована цілісна моральна система. Вона має залишити за собою всі моральні кодекси, які колись існували в історії.

Орієнтація на розвиток учня як особистості, як індивідуальності і як активного суб'єкта діяльності може бути реалізована лише на основі побудови відповідної стратегії діяльності вчителя, який створює умови для самореалізації творчих сил учня в системі його взаємодії з іншими людьми: учителями, батьками, однолітками.

Розвиваючи вчення про цілі виховання, зокрема і в колективній життєдіяльності, А. Макаренко вказував, що педагог повинен мати перед собою програму людської особи, яка охоплює весь зміст особистості (зовнішня поведінка, внутрішні переконання, громадянське виховання і політичне знання). Виходячи з умов часу і будучи його продуктом, вчений мету виховання вбачав у підготовці культурної людини, активного громадянина, який повинен отримати освіту, бажано середню кваліфікацію, бути політично розвинутим, дисциплінованим, із розвинутим почуттям обов'язку і поняттям честі, господарем і організатором.

А. Макаренко формулює принципову засаду своєї педагогічної системи: виховуючи окрему особу, потрібно думати про виховання всього колективу [6: 16]. На практиці ці два завдання слід розв'язувати тільки в сукупності:

- об'єкт виховання – не тільки окрема особистість, а й колектив. При цьому реальною формою роботи з особистістю має бути утримання особистості в колективі. Вона повинна вважати, що перебуває в колективі добровільно, а колектив добровільно приймав би до себе особистість;
- уповноважені колективу повинні добиватися всебічного підвищення його культурного рівня, регулювати товариські взаємини, привчати дітей розв'язувати конфлікти без сварок і бійок, рішуче боротися з найменшими спробами насильства старших або більш сильних над молодшими і слабшими; колектив має незаперечно перевагу перед педагогами у своєму виховному впливі на окрему особистість [7: 155].

Головна педагогічна настанова – створення правильного колективу, забезпечення правильного впливу на особистість.

Основний принцип життя колективу – особистості не готуються до майбутнього життя в колективі, а вже живуть ним.

А. Макаренко виділив якості колективу:

- колектив об'єднує людей не тільки спільною метою і спільною діяльністю, а й загальною організацією праці: кожен член колективу щоденно повинен виявляти себе в праці, а тому особливим завданням активу є виховання в кожного поваги до праці, до відпочинку і занять інших. Це виховання передбачає не тільки засвоєння правильних уявлень, а й вироблення правильних звичок;
- колектив є частиною всього суспільства і пов'язаний з усіма іншими колективами, тому через колектив кожен його член долучається до суспільства [8: 67]. А це визначає розуміння школярем почуття дисципліни, обов'язку, честі, можливість гармонії особистих і загальних інтересів;
- колектив – живий соціальний організм. Він "народжується", живе, розвивається, перестає існувати. Це життя повинно бути радісним, цікавим, наповненим працею, пізнанням, романтикою, грою [9: 182].

Антон Семенович стверджував, що налаштування життя дитячого колективу і кожного його члена насамперед має бути їх внутрішньою і особистою справою. Лише на такій основі можна означити найвагоміші цінності для орієнтування змісту виховної роботи педагогічного колективу [10: 59].

Педагог наголошує на органічному поєднанні особистих і суспільних цілей. Особиста ціль не повинна загубитись серед колективних цілей. Педагог повинен спрямувати свою діяльність на органічне злиття особистих та колективних цілей.

Виховна система ґрунтується на основних видах діяльності, що становлять одне ціле: навчання, громадська поведінка, праця; естетичний, творчий, військово-спортивний відпочинок. Кожен з цих видів діяльності був організований на вищому рівні, мав колективний характер і максимально сприяв розвитку особистості. Види діяльності:

- естетично-художня, зокрема театральна, в якій кожного тижня брав участь увесь колектив;
- літературна (кореспондентами газети довжиною 40 метрів були всі члени колективу, а саму газету робили за одну годину);
- творча, що через студію образотворчого мистецтва охоплювала всі види діяльності;

- військово-підготовча; спортивна (змагання між загонами, класами та іншими колективами);
- дозвільна (ігрові розваги, екскурсії, походи) [11: 12].

А. Макаренко розробив основні підходи до розвитку юної особистості:

- соціальний (колективний);
- індивідуальний;
- різновіковий;
- діяльнісний (громадсько-поведінковий).

Учений вважав, що виховні засоби можна використовувати тільки з досвіду й тільки згодом застосовувати до них такі науки, як психологія, біологія тощо. Жоден вихователь не має права діяти самостійно, на свій ризик і відповідальність.

Велику увагу він приділяв створенню активу та системи органів самоврядування. Для виховання активу А. Макаренко організував різні види діяльності в колективі, залучаючи органи самоврядування. За допомогою широкої сітки самоуправління кожен член колективу навчався і підкорявся товаришу, і в той же час вчився керувати колективом. Діти перебували і в позиції відповідальності, й залежності, і взаємодопомоги [7: 161].

Комунарська методика вимагала: суспільної направленості; колективізму; багаторольового характеру; романтичної форми; творчої основи. Колективізм, як продукт самоуправління був результатом самоорганізації учнів, а не нав'язаним зовні, і тому істинним. Таке самоуправління формує в дітях творчі начала [12: 65].

Дисципліна завжди виступає як форма суспільного добробуту людей. Такою вона може бути тільки в тому випадку, якщо будується за системою активізації особистості в найрізноманітніших галузях трудового і громадського життя. Отже, дисциплінованість – результат виховного процесу в цілому, результат насамперед зусиль самого колективу дітей, що виявляються в усіх сферах його життя. Але для того, щоб дисципліна сприймалася як явище моральне і політичне, в кожному колективі дітей слід роз'яснювати її необхідність, забезпечувати додержання доцільного, точного режиму. Покарання, спрямовані на зміцнення дисципліни, повинні, головним чином, впливати на колектив і мати форму морального осуду.

Громадська думка повинна бути одним із головних регуляторів поведінки учнів. Для сучасних людей загальні збори були вищим органом, який відбиває громадську думку колективу. Тому дитячим загальним зборам слід приділити велику увагу. Для формування особистості вони матимуть особливу цінність, коли предметом їх обговорення будуть щоденні справи і перспективні лінії розвитку закладу, які пов'язують вихованців із загальнонародними інтересами.

Законом розвитку колективу, за А. Макаренко, є система перспективних ліній. Педагог стверджував, що людина не може жити в світі, якщо у неї немає ніяких радісних чекань. Колектив завжди повинен жити чеканням завтрашньої радості. Перспектива – це мета, "завтрашня радість", що виступає стимулом у діяльності колективу й окремих його членів. Виховна перспектива – це значущі завдання, цілі, що відповідають потребам розвитку особистості, колективу, стимулюють діяльність, відповідають віковим, індивідуальним особливостям. Вони мають охоплювати усі сфери життєдіяльності колективу [13: 168]. Майстерність вихователя виявляється в організації системи перспективних напрямів із урахуванням можливостей колективу, реальних соціальних обставин. На практиці перспективами стають різні трудові справи, суперництво в змаганні, допомога підшефним організаціям, походи й екскурсії, спортивні змагання, творчі звіти. Такі перспективи мають бути реальними, доступними і посильними, стимулювати і заохочувати колектив на їх досягнення [14: 23]. Просування до перспективи передбачає обговорення планів, пропозицій і практичну діяльність щодо її реалізації, що безпосередньо впливає на процес згуртування колективу. За визначенням А. Макаренка, перспектива може бути:

- близька. Розрахована на незначний проміжок часу, щоб очікуваний завтрашній день був наповнений успіхом, радістю, життєвим задоволенням у всіх сферах дитячої діяльності;
- середня. Дещо віддалена в часі, має значення лише тоді, коли до неї готуються заздалегідь усі учні класу, пропонуються різні варіанти та плани підготовки;
- далека. Пов'язана з майбутнім школи, держави, вибором професії [15: 55-56].

Розвиток перспективи виховного закладу в цілому і кожної дитини зокрема слід нерозривно пов'язувати зі стилем роботи в колективі. Кожний дитячий заклад повинен мати свій стиль і тон, а нормальний тон може бути тільки один – життєрадісність, спокійна ділова обстановка, що виключає постійну крикливу бурхливість. Мажор, бадьорість колективу забезпечуються злагодженістю й організованістю його, крім того, єдністю, активністю людей і одночасно вмінням гальмувати себе, коли потрібно. Особливою формою гальмування є ввічливість, яку треба всіляко рекомендувати вихованцям.

У процесі різноманітної діяльності колективу кожен його член розвиває в собі потребу бути уважним до інтересів інших людей, потребу високої моральності, тобто бажання збагачувати духовне життя [16: 360]. Спільна діяльність є відправним пунктом розвитку, становлення, самовизначення особистості. Також значну роль відіграє у цьому високорозвинений колектив, особливо для тих дітей, які за особистісним розвитком значно відстають від колективу. У цьому випадку колектив піднімає особистість до свого рівня. Розвинутий первинний колектив є важливим інструментом педагогічного впливу на індивідуальність.

Концепція А. С. Макаренка сформувалася в пізніших дослідженнях педагогів 60–70-х років як теорія стадій розвитку дитячого колективу, яка є своєрідним дороговказом для керівника-педагога [17: 412].

Аналізуючи погляди Антона Семеновича, ми простежуємо єдність протилежностей його поглядів на виховання:

- ні колектив, ні окрема особистість не є домінуючими;
- тільки їх органічна єдність, взаємодія на системній основі забезпечує оптимальні відносини між ними.

На свій час учений не просто виконував певне соціальне замовлення, він готував своїх вихованців до того, щоб вони могли без перешкод увійти в життя певної соціальної системи.

Педагогічні видання мають ширше висвітлювати проблеми відносин педагогів та вихованців. Разом з тим, необхідно і при самій підготовці майбутніх учителів більше уваги звертати на методику виховання учнів у колективі і через колектив, на методику організації учнівського самоврядування на рівні класу та школи. З метою вироблення в майбутніх педагогів практичних навичок у даному напрямку необхідно ширше запроваджувати в життя педвузів дієве студентське самоврядування як на рівні академічного курсу, факультету, так і на рівні вузу в цілому. Педагоги можуть використати на сучасному етапі ідеї А. Макаренка стосовно подолання негативних соціальних явищ, виправлення поведінки, необхідності включення кожного вихованця у суспільно-корисну роботу, модернізувати педагогічну виховну систему роботи з різновіковим колективом в нову форму організації діяльності колективу початкової школи.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Про виховання дітей та молоді: Закон України (проект) // Освіта України. – 2004. – № 72. – (14 вересня). – С. 4-6.
2. Новикова Л. И. Педагогика детского коллектива (Вопросы теории). – М.: Педагогика, 1978. – 144 с.
3. Морозов В. Сочетание коллективного и индивидуального в воспитательной методике А. С. Макаренко // Воспитание школьников. – 2005. – № 7. – С. 52-59.
4. Кон И. С. Социология личности. – М.: Политиздат, 1967. – 314 с.
5. Сбруева А. А., Рисіна М. Ю. Історія педагогіки у схемах, картах, діаграмах: Навчальний посібник. – Суми: Сум ДПУ, 2000. – 208 с.
6. Сметанський М., Галузьяк В. Проблема виховання особистості в колективі в теоретичній спадщині А. С. Макаренка та В. О. Сухомлинського // Рідна школа. – 2001. – № 5. – С. 5-7.
7. Нежинский Н. П. Макаренко и педагогика школы – К.: Издательство "Радянська школа", 1976. – 262 с.
8. Коротов В. М. Общая методика учебно-воспитательного процесса: Учебное пособие для слушателей ФПК, директоров школ и студентов пед ин-тов. – М.: Просвещение, 1983. – 224 с.
9. Макаренко А. С. С любовью и тревогой / Сост., вступ. ст., прим. А. К. Романовского, А. Т. Губко. – К.: Издательство УСХА, 1989. – 368 с.
10. Струманський В. Антон Макаренко і сучасна українська дійсність // Початкова школа. – 1999. – № 7. – С. 58-60.
11. Рибалка В. Теорія розвитку особистості у колективі: За спадщиною А. Макаренка // Психолог. – 2005. – № 28. – С. 31-35.
12. Шмаков С. А. Феномен коммунарской методики // Советская педагогика. – 1988. – № 5. – С. 63-66.
13. Азаров Ю. П., Байтёнова Л. М., Белозерцев Е. П. и др. Методика воспитательной работы: Учебное пособие для студентов педагогических институтов / Под ред. Л. И. Рувинского. – М.: Просвещение, 1989. – 335 с.
14. Кузьмінський А. І., Омеляненко В. Л. Педагогіка: Підручник. – К.: Знання-Прес, 2003. – 418 с.
15. Мельничук С. Перспектива в системі навчально-виховної роботи молодших школярів // Початкова школа. – 2008. – № 11. – С. 55-58.
16. Любар О. О., Стельмахович М. Г., Федоренко Д. Т. Історія української школи і педагогіки: Навчальний посібник / За ред. О. О. Любара. – К.: Знання, 2003. – 450 с.
17. Практикум з педагогіки: Навчальний посібник. Видання 2-ге, доповнене і перероблене / За заг. ред. О. А. Дубасенюк, А. В. Іванченка. – Житомир: Житомирський державний педагогічний університет, 2003. – 483 с.
18. Макаренко А. С. Методика виховної роботи. – К.: Радянська школа, 1990. – 366 с.

Матеріал надійшов до редакції 25.04. 2007 р.

***Каменєва Н. С. Развитие наследия А. С. Макаренка о воспитании личности в коллективе.***

*В статье освещены взгляды А. С. Макаренка на проблему взаимоотношений личности и коллектива. Определены основные направления организации коллектива, которые включают в себе разные аспекты деятельности и влияние на личность воспитанника, суть взаимоотношений педагога и воспитанников, движущие силы развития взаимоотношений. Представлен анализ базовых понятий и систематизация соответственных теоретических положений. Обозначены перспективы усовершенствования процесса воспитания в будущем.*

***Kameneva N. S. The Development of A. S. Makarenko's Herriage about the Personality's Upbringing in the Collective.***

*In the article the views of A. S. Makarenko on the problem of mutual relations of personality and collective are expounded. The main directions of collective organization that contain various aspects of activity and influence on pupil's personality are exposed, essence of mutual relations of teacher and pupils, motive forces of development of mutual relations. The analysis of the basic notions of the investigation is presented and the corresponding theoretical grounds are generalized. The prospects of improvement of process of education are drawn in the future.*